

УДК 35:639.1(477)

О. Р. Проців, кандидат наук з державного управління, головний спеціаліст Івано-Франківського обласного управління лісового та мисливського господарства

ВПЛИВ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ВЛАСНОСТІ НА МИСЛИВСЬКІ ВИДИ ТВАРИН НА ОРГАНІЗАЦІЮ МИСЛИВСТВА У ЄВРОПІ Х–XX ст.

Розглянуто вплив політико-правових устроїв суспільства на право власності на мисливські види тварин. Установлено, що основний вплив на правові системи європейських країн мали два філософсько-правові погляди щодо права власності на дичину: німецький та римський. Виявлено причинно-наслідкові зв'язки щодо права власності на мисливські види тварин. Проведено порівняльний аналіз Галицького мисливського законодавства та інших країн Європи в частині організації полювання на мисливські види тварин, а також аналіз мисливських законів Галичини, Другої Речі Посполитої, Бельгії, Німеччини, Голландії, Іспанії, Чехії, Франції, Англії, Швеції, Норвегії, Бельгії, Румунії, Італії, Росії в частині напрацювання механізмів привласнення та права полювання на диких тварин.

Ключові слова: механізми правового регулювання; власність на мисливські види тварин; організація мисливства; Європа у Х–XX ст.

The influence of political and legal devices of public ownership of hunting species. It was established that the main impact on the legal systems of European countries had two philosophical views on the legal ownership of the game, Roman and German. Discovered causal relationships regarding ownership of hunting species. A comparative analysis of Galician hunting legislation and other European countries in terms of hunting for hunting species. Analysis of hunting laws Galicia, the Second Polish Republic, Belgium, Germany, Holland, Spain, Czech Republic, France, England, Sweden, Norway, Belgium, Romania, Italy and Russia in working out mechanisms of appropriation and the right to hunt wild animals.

Key words: mechanisms of regulation; ownership of hunting species; hunting organization; Europe in the tenth and twentieth centuries.

Постановка проблеми. В Україні існує низка проблем з регулювання галузі мисливського господарства, пов'язаних із функціональним, інституційним, організаційним спрямуванням, що негативно впливають на результати його діяльності, знижують рівень ефективності, призводять до збитковості. Зокрема, це проблеми, пов'язані з правом власності на мисливські види тварин, охороною мисливських видів тварин, компетенцією мисливських органів. Розв'язання означених проблем потребує наукового підходу до пошуку шляхів удосконалення державного механізму регулювання мисливства в Україні, методологічних підходів до їх реалізації, вивчення, узагальнення та використання найкращого досвіду.

Нині в Україні спостерігається низька ефективність ведення мисливського господарства, що викликано недостатнім правовим забезпеченням права власності на дичину. Дослідження цієї проблематики в історичному контексті дасть змогу врахувати історичний досвід у розв'язанні цієї проблеми.

© О. Р. Проців, 2016

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання права власності, правового регулювання права власності на мисливські види тварин висвітлено у працях Ф. Ружинського, Е. Шехтеля, М. Арістова, Д. І. Мейера, М. Реймана, К. Виджинського, Шлезігера, В. Кравчинського, Я. Стежинського, кодексах законів Галичини, у збірках стенографічних засідань Галицького сейму. Проте деякі проблеми розглянуто побіжно, вони потребують подальшого дослідження.

Мета статті – виявити особливості правового регулювання приватної власності на дичину, дослідити взаємозв'язок між правом власності та організацією полювання. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання: проаналізувати чинні нормативно-правові акти європейських країн і практику їх правозастосування в частині права власності на мисливські види тварин; виявити закономірності й особливості організації мисливства на мисливські види тварин у контексті права власності.

Виклад основного матеріалу. Одним із визначальних чинників, які впливають на організацію ведення мисливського господарства, є правове регулювання власності на землю та допуск до права полювання й вогнепальної зброї, терміни полювання. Вагомий фактор, що визначає соціально-економічний напрям та ефективність ведення мисливського господарства, – правове регулювання права власності на дичину, котра, власне, і є предметом полювання.

На думку Ф. Ружинського та Е. Шехтеля, ще до початку нашої ери людина була змушена полювати не лише для отримання харчових продуктів, але і з метою оборони, а права власності на дичину не було. На їхню думку, право власності на дичину зародилось одним із перших під час організації суспільних каст. Вищі суспільні касты привласнили дичину, заборонивши на неї полювати іншим кастам. Касты, які стояли на самій вершині, мали право власності та полювання на копитних, середні – на дрібну дичину, а найнижчі касты ловили пернатих [1, 1]. До аналогічних висновків дійшли дослідники права середини ХІХ ст. з тією різницею, що із зародженням суспільного життя вперше привласнення рибальської та мисливської продукції відбувалося сім'ями, а не кастами. Але навіть у найдикіших народів існувало право приватної власності на знаряддя добування дичини [2, 2].

М. Арістов зазначав, що до Х ст. правових відносин стосовно власності на дичину не існувало. У правовому аспекті дичина мала статус “*res nullis*”, тобто кожен полював коли й де хотів, а у власність вона переходила до мисливця, який її здобув. Перші правові норми, що встановлювали право власності на дичину, з'явилися у Польщі, починаючи із часів Болеслава Хороброго (967–1025), де лише король мав виключне право полювати в усій країні та, відповідно, привласнювати дичину. Він також зауважував, що на Русі, де на великих площах проживало мало населення, право на полювання було ліберальнішим. На відміну від країн Європи, де всю територію узурпували королі, руські князі залишили у своєму розпорядженні найкращі місця полювання (території на берегах Дніпра, Десни тощо). Ці території були визначені у відповідних правових нормах, де у Святої княгині Ольги були свої місця для полювання на річках Дніпро і Десна [3, 1–20]. У “Повісті врем'яних літ” описано конфлікт через право власності на мисливські угіддя у Х ст. Син шведського воеводи – Свенельда Лют – заїхав у чужі деревлянські мисливські угіддя, де у 975 р. був убитий [4, 44]. Зауважимо, що за правління Карла VIII за вбивство людини не карали так суворо, як за крадіжку дичини. Лише за правління Владислава Ягайла (1351–1434) покарання за посягання на чужу власність (дичину) було замінено з убивства на штраф [5, 3–22]. Починаючи з ХІІ ст., князі надавали право володіння на дичину і відповідно право полювання монастирям, костелам, шляхті, а право малого полювання (тобто на зайців, лисиць, пернату дичину) належало лише селянам, які за це мали платити податок, що складався зі шкір ли-

сиць, куниць, а найбільше – білок [6, 824]. Водночас з'являються так звані регалії: королівські, княжі, відповідно до яких право полювання на великих тварин (*venatio magna*) належало виключно вельможам, і вони могли це право передавати у власність магнатам і церкві [7, 7–16]. Детальніше право власності на дичину визначалось у Литовських статутах 1529, 1566 і 1588 рр. Так, у Статуті 1529 р. заборонялось “незаконне полювання на чужих володіннях”. Визначалось покарання за крадіжку дичини або, як тоді висловлювались, насильство. Спеціально зазначалось, що браконьєр, який незаконно вполював дичину, має нести покарання, як і інші злочинці. Хоча власність на дичину належала власнику ділянки, на якій вона перебувала, все ж у випадку, коли поранена дичина перейшла на іншу територію, її можна було переслідувати і здобути [8].

Слід зазначити, що положення Литовського статуту діяли до початку XIX ст. на території всієї України, і більша їх частина повторювалася пізніше в “Збірнику малоросійських прав” [9]. Питання користування мисливськими та рибальськими угіддями та власності на рибу й дичину було важливим, оскільки врегульовувалось у Конституції Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. [10]. Дослідники відзначали певні особливості у розвитку державного регулювання під впливом ментальності націй, звичаєвого права тощо. Так, В. Маційовський у книзі “Історія слов'янського права з XIV по XVIII віки” показав, що мисливське законодавство слов'ян коренилося в особливостях їх звичаєвого права: “Місцеві вимоги щодо полювання утворили слов'янське мисливське право, яке відрізнялось від скандинавського і німецького права. Так, наприклад, данському народові дозволялось полювати і тим самим привласнювати дичину лише на власному полі, а шляхті – і на землі, що входила у власність гміни, тоді як німецький закон взагалі забороняв полювання на чужій землі” [11, 507]. Б. Свєнтожецький пояснював особливості права власності на дичину в слов'ян тим, що вони володіли великими територіями з низькою густиною населення, де водилось багато дичини [12, 43–51].

З розпадом Речі Посполитої та входженням у 1772 р. Галичини у склад Австрійської імперії змінюється правове регулювання ведення мисливства, зокрема право власності на дичину.

Одним із перших мисливських законів Галичини був патент від 28 лютого 1786 р., відповідно до якого право полювання та право власності на дичину належали виключно власнику земельної ділянки незалежно від її площі. Цивільний закон (ст. 295) визначав дичину частиною землі або часткою нерухомості, яка належала власнику землі, але п. 4 патенту Австрії від 1786 р. установлював, що власник землі втрачав право власності на дичину, якщо вона перейшла на іншу земельну ділянку. Навіть у випадку, коли її поранили і вона перейшла на чужу ділянку, її вже не дозволялось переслідувати зі зброєю. Перната дичина не вважалась цінною, її можна було виловлювати будь-яким методом, виставляючи сітки на чужій ділянці [13, 474]. Така ж правова позиція існувала й у Чехії, а от у Тиролі, навпаки, птахи були предметом полювання (Австрійський патент, п. 20 від 1786 р.), а несанкціоноване полювання визнавалось крадіжкою. Пізніше ці ж вимоги перейшли у Кримінальний кодекс Австрії від 27 травня 1852 р., де п. 174 визначав крадіжкою: вилов риби зі ставків, на яких заборонено рибалити (штраф – 5 золотих); добування дичини з мисливських ревірів (відповідно до п. 178 – від 6 місяців до одного року тюрми суворого режиму, а за обтяжувальних обставин – від року до п'яти). Разом із браконьєром відповідальність несли й особи, які переховували браконьєра [14, 177–184]. Через те, що дичина має великий ареал поширення, для розв'язання проблеми нерегульованого добування дичини дрібними землевласниками на своїй землі встановлювались мінімальні допустимі площі мисливських господарств, у яких власник тварин мав право на їх добування [15, 5]. Тому відповідно до па-

тенту від 1786 р. було заборонено самостійно проводити полювання та привласнювати дичину власникам земельних ділянок, менших за 200 моргів [16, 467–470].

Аналогічні вимоги містились у патенті від 7 березня 1849 р. [17, 70–71], але власники вольєрів мали право власності на благородні види дичини незалежно від площі вольєру [18, 41], [19, 189–191]. Шкідливу дичину, яке несло загрозу життю людей та їхньому майну, в Галичині та практично в усіх країнах Європи дозволялось добувати без застосування зброї. Зауважимо, що в кожній країні Європи законодавство давало різне визначення шкідливих видів дичини, яку дозволялось добувати і привласнювати кожному на власній земельній ділянці. Зокрема, у Галичині до шкідників зараховували крім іншого, диких качок і гусей, які пристали до свійських стад, водночас у Бельгії, Німеччині, Голландії та Іспанії було визнано, що шкідливою дичиною є дикі кролики, а в Англії, крім кроликів, до шкідливих зараховували зайців [20, 17–19].

Мисливські видання описували і курйозні випадки виконання цієї норми закону щодо беззастережного права власності на дичину у вольєрі, коли один мисливець обгородив парканом пеньок і відстрілював пернату дичину, яка на нього сіла. Справа дійшла до суду, де він пояснював, що виконав усі вимоги до організації вольєрного господарства і полював законно, оскільки мінімально допустима площа вольєру не визначена, а у вольєрі дозволяється полювати у будь-яку пору року [21, 46]. Кожен великий землевласник у Галичині мав право продати або здати в оренду право полювання на своїй землі [22, 132–135]. Власники земельних ділянок, які мали до 200 моргів землі, хоча й були власниками дичини, але право власності на них могли використовувати лише об'єднавшись з іншими дрібнішими власниками земельних ділянок з метою дотримання вимог щодо мінімальної суцільної площі мисливського господарства у 200 моргів. Адміністративний трибунал рішенням від 19 червня 1880 р. L. 1123 № 807 [23, 41] та Міністерство рільництва Австрії від 31 липня 1849 р. № 342 [24, 362]; [25, 1] у роз'ясненні пояснили, що мисливські угіддя вважаються суцільними, навіть коли їх перегороджують дороги й річки. Після організації мисливського господарства вартість здачі в оренду іншим особам визначалась на аукціоні, який організувала гміна. Рішення адміністративного трибуналу від 7 квітня 1878 р. L. 579 № 247 визначало, що особа, яка запропонувала найвищу ціну за право оренди та право полювання, отримувала їх після затвердження протоколу аукціону в старостві. Відповідно до п. 4. Розпорядження міністра сільського господарства від 1852 р., виконавча влада мала право не затверджувати акт про проведення аукціону, якщо виявиться, що під час його проведення була попередня змова або інші корупційні дії учасників аукціону, метою яких було зменшення ціни оренди [26, 367]. Міністерство рільництва Австрії рішенням від 25 червня 1878 р. L. 6232 визначало, що під час проведення аукціону щодо оренди права полювання потрібно керуватися законом про проведення аукціонів від 15 липня 1852 р. Мінімальний термін оренди права полювання у власників земельних ділянок мав становити не менше п'яти років. Орендар полювання мав сплатити вартість оренди одразу на два роки вперед за чотири тижні до початку оренди. Суборенда мисливських угідь була заборонена. Чистий дохід із гмінного полювання повинен бути розділений кожного року або на завершення терміну оренди мисливських угідь між усіма власниками земельних ділянок, які ввійшли у цей ревір [27, 366–369].

Здавання права власності в оренду іншим особам урегульовувалось окремим сервітутним правом (з лат. – *servitus* – “повинність”, “зобов'язання”). Цивільний кодекс Австрії в редакції 1812 р. визначав шість видів сервітутів, а саме: полювання, риболовство, ловлення птахів; право утримувати на чужій землі стежки для вигону худоби або переїзду; черпання води, напування худоби; випас худоби; збирання опалого гілля, жолудей, грабання листя; добування каменю, викопування піску, випалювання вапна [28, 167–168]. Згідно з

цим правом власник земельної ділянки орендував можливість проведення полювання на власній земельній ділянці, за що отримував відповідну суму коштів. М. Грушевський у праці “Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків” зазначав, що на українських землях у XIV–XVII ст. було досконало розвинуте сервітутне право саме при використанні земельних ділянок для організації різних промислів [29, 165]. У Галичині вийшла низка праць, присвячених правовому регулюванню сервітутного права в галузі мисливського господарства та полювання. Зокрема, це питання розглядалось у праці Володимира Дідушицького “Власність та сервітуту у Галичині”, яка вийшла у 1867 р. [30, 160–164]. Сучасні дослідники зазначають, що особливого значення користуванням сервітутним правом у Галичині набуває у період парцеляції (кінець XVIII – середина XIX ст.), тобто поділу земельних наділів на невеликі паї, які передавались у спадщину [31, 49].

Дослідник європейського мисливського законодавства Т. Бресевич у праці “Мисливське законодавство в Європі” зауважував, що за деяким винятком у всіх країнах Європи у середині XIX ст. законодавчі норми не дозволяли власникам малих земельних ділянок самостійно полювати, хоча в усіх законодавствах визначалось, що земле-власник володів мисливськими видами тварин, які у певний період на них перебували. Зокрема, у німецькому законодавстві чітко розмежовували право полювання на дичину, яке пов’язано із власністю на землю, та виконання права полювання, що дозволено мисливським спілкам на більшій площі. При цьому власник права полювання отримував доходи від цього права, коли його земельна ділянка була включена у мисливський ревір. На таких же засадах було побудовано мисливське законодавство в Австро-Угорщині, де власник земельної ділянки, який хоче виконувати право полювання, повинен мати у власності певну площу мисливських угідь. У різних провінціях імперії мінімальна площа мисливських господарств коливалась від 16 до 166 гектарів, однак ця площа мала бути суцільною, тобто її можна було обійти, не ступаючи на чужу власність. В Австро-Угорській імперії та у Чехії, Пруссії власники земельних ділянок, які не мали можливості організувати самостійне мисливське господарство через брак площі, організовували більші мисливські господарства, які зазвичай здавали в оренду.

На відміну від Галичини та країн, що входили до Австро-Угорської імперії, у таких країнах Європи, як Франція, Англія, Швеція, Норвегія, Бельгія, Голландія, Іспанія, Румунія, Італія та Росія (за винятком селян) власник земельної ділянки мав право самостійно полювати і привласнювати дичину. В цих країнах, на відміну від Галичини, не встановлювали мінімально допустимої площі земельної ділянки, на якій можна було б мати право самостійно добувати і привласнювати дичину. Особи, у яких не було у власності земельних ділянок, мали право полювати лише за згодою її власника.

Лише у таких країнах Європи, як Португалія та Італія, була запроваджена правова система, що давала свободу полювання, а власність на дичину не була взаємопов’язана з власністю на землю. Підґрунтям цієї системи було римське право, яке визначало, що полювати і привласнювати дичину дозволяється всюди, де це не заборонено законом. А закон у цей період забороняв полювання лише на засіяних полях і на обгородженій території.

Лише наприкінці XIX ст. у Швейцарії всі мисливські тварини були у власності держави. Право на їх добування реалізувалось двома способами: надання в оренду мисливських угідь; реалізація іменних ліцензій на право полювання, які надавали таке право полювання в цілому кантоні.

Автор праці “Мисливське законодавство в Європі” Т. Бресевич, досліджуючи різні правові механізми державного регулювання ведення мисливського господарства, підсумовував, що хоча й у країнах Європи запроваджено різні правові механізми, але в

них набагато краще ведеться мисливське господарство, ніж у Галичині. Він справедливо зазначав, що найголовніший чинник, який впливає на ефективність – це не правові механізми, а моральність населення, що здійснює правозастосування затверджених державою законів [32, 19–25].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На основі проведеного історико-правового аналізу випливає висновок, що органам державної влади необхідно обґрунтовано вносити зміни у чинне мисливське законодавство та практику його правозастосування, що дозволить ефективніше вести мисливське господарство в умовах інтеграції сучасної України до світового інституційного простору.

З проведеного дослідження очевидно, що право власності на мисливські види тварин тісно пов'язано із суспільно-політичною системою держави. Простежується алгоритм, відповідно до якого проходила еволюція права власності. Він полягає в тому, що до встановлення державних утворень дикими видами тварин ніхто не володів. Зі встановленням державних утворень вони переходять виключно у власність монархів, але з ослабленням їхньої влади власність на дичину та право полювання передається багатим прошаркам населення, церкві. Із запровадженням приватної власності на землю серед великої кількості населення право власності на дичину передається їх власникам. У зв'язку зі специфікою ведення мисливського господарства, яка полягає в тому, що для розведення дичини потрібні великі площі, починаючи з XVIII ст. право власності обмежується для власників малих земельних наділів із метою їх участі в організації ефективних мисливських господарств, а також щоб стимулювати здавання свого права власності на тварин в оренду.

Список використаних джерел:

1. Rożyński F. Ekonomiczne znaczenie łowiectwa dla naszego kraju / F. Rożyński, E. Schechtel // *Łowiec*. – 1921. – № 3. – S. 1.
2. Thiers A. Własność i jej nieprzyjaciele / Thiers A. – Leszno : dr.nia E. Günthera, 1849. – S. 2.
3. Аристов Н. Промышленность древней Руси / Аристов Н. – СПб., 1866. – С. 1–20.
4. Літопис руський / пер. за іпатським списком Л. Махновець. – К. : Дніпро, 1989. – С. 44.
5. Przewodnik myśliwca. – Leszno i Gniezno: Nakładem i drukiem E. Günthera, 1848. – S. 3–22.
6. Prawo łowieckie w polsce w wiekach srednich // Przewodnik Naukowy i Literacki: Dodatek do “Gazety Lwowskiej”. – 1904. – № 7. – S. 824.
7. Krawczynski W. Łowiectwo: Przewodnik dla leśników zawodowych I amatorów myśliwych / Krawczynski W. – Kraków : Druk W. L. Anczyca i spółki, 1924. – S. 7–16.
8. Статут Великого князівства Литовського 1529 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-1540/Statut1529/text9.phtml?id=2278
9. Природоохоронні напрями в державницькій політиці українського козацтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gaidamaky.pp.net.ua/publ/2-1-0-4
10. Конституція Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [// www.gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html](http://www.gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html)
11. Maciejowski W. M. Historia prawodawstw słowiańskich / Maciejowski W. M. – 2-e wyd. – Warszawa : Drukarnia K. Kowalewskiego, 1862. – Т. IV. – S. 507.

12. Świątorzecki B. Myśliwstwo na Kresach Wshodnich w ostatnim stuleciu 1850–1936. Szkic historyczny / Świątorzecki B. – Malinowszczyzna, 1936. – S. 43–51.
13. Posiedzenie 1-26 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskie z roku 1895/96 od 28.grudnia 1895 do 8. lutego 1896. – Lwów, 1896. – S. 474.
14. Till E. Wykład prawa rzeczowego ausriyackiego (prawo własności, prawo służebności i prawo zastawu). T. II., wyd. drugie – Lwów : Nakładem księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1892. – S. 177–184.
15. Проців О. Р. Площа мисливського господарства більше/менше / О. Р. Проців // Полювання та риболовля. – 2013. – № 9 (142), вересень. – С. 5.
16. Posiedzenie 1-26 // Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji ósmego peryodu Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskie z roku 1895/96 od 28 grudnia 1895 do 8 lutego 1896. – Lwów, 1896. – S.467–470.
17. Burzyński E. W sprawie wykonania prawa polowania / E. Burzyński // Łowiec. – 1887. – № 4. – S. 70–71.
18. Szawłowski L. Korespondencye / L. Szawłowski // Łowiec. – 1883. – № 3. – S. 41.
19. Paszkudzki M. Kilka uwag u sprawie reformy Ustawy łowieckiej / M. Paszkudzki // Łowiec. – 1887. – № 12. – S. 189–191.
20. Bresiewicz T. Ustawodawstwo łowieckie w Europie / Bresiewicz T. – Lwów : Drukarnia W. Łozińskiego, 1898. – S. 17–19.
21. Pawlikowski M. K. Prawo łowieckie: komentarz dla województw wschodnich z dołączeniem rozporządzeń wykonawczych i kałendarza myśliwskiego / Pawlikowski M. K. – Wilno : Nakładem policyjnego klubu sportowego, 1929. – S. 46.
22. Słotwiński K. L. Katechizm poddanych galicyjskich o prawach i powinnościach ich względem Rządu, Dworu i samych siebie / Słotwiński K. L. – Kraków : zakład nar. im. Ossolińskich, 1832. – S. 132–135.
23. Szawłowski L. Korespondencye / L. Szawłowski // Łowiec. – 1883. – № 3. – S. 41.
24. Kasperek J. R. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem : [w 6 tomach] / Kasperek J. R. – Lwów : Wyd-wo H. Altenberga, 1884. – T. 1. – S. 362.
25. Sprawy krajowe // Gazeta lwowska. – 1892. – № 36. – 16 lutego. – S. 1.
26. Orzeczenia wyższych władz w sprawach leśnictwa i łowiectwa // Sylwan. – 1884. – № 10. – S. 367.
27. Kasperek J. R. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem : [w 6 tomach] / Kasperek J. R. – Lwów : Wyd-wo H. Altenberga, 1884. – T. 1. – S. 368–369.
28. Kodeks cywilny obowiązujący w Austrii od 1. stycznia 1812 r. z uwzględnieniem wszystkich zmian i uzupełnień łącznie z trzema nowelami. – Lwów : nakładem F. Koniecznego, 1918. – S. 167–168.
29. Грушевський М. Історія України-Руси в 11 томах, 12 книгах / Грушевський М. – К. : Наукова думка, 1995. – Т. VI: Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – С. 165.
30. Nekrolog // Łowiec. – 1889. – № 11. – S. 160–164.
31. Кульчицький В. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. / В. Кульчицький, І. Левицький // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: юридична. – Львів, 2009. – Вип. 48. – С. 49.
32. Bresiewicz T. Ustawodawstwo łowieckie w Europie / Bresiewicz T. – Lwów : Drukarnia W. Łozińskiego, 1898. – S. 19–25.